

Відкритий Міжнародний Університет розвитку людини "УКРАЇНА"
Інститут вищої освіти АПН України
Інститут спеціальної педагогіки АПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

*Збірник
наукових праць № 2*

Київ,
2002

УДК 376
ББК 74.58
А-43

*Рекомендовано до друку
Радою Відкритого Міжнародного Університету розвитку людини "УКРАЇНА"
Протокол засідання від 11.06.2001 № 5
та Вченою радою Інституту вищої освіти АПН України
Протокол засідання від 05.11.2001 № 8.*

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 6684.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Таланчук П.М., академік АПН України, доктор технічних наук, професор (відп. редактор); **Андрущенко В.П.**, чл.-кор. АПН України, доктор філософських наук, професор; **Онкович Г.В.**, доктор педагогічних наук, професор (заст. відп. ред.); **Дем'яненко Н.М.**, доктор педагогічних наук, професор; **Єрмоленко С.Я.**, доктор філологічних наук, професор; **Засенко В.В.**, доктор педагогічних наук, професор; **Зіньківський Ю.Ф.**, академік АПН України, доктор технічних наук, професор; **Лукашевич М.П.**, доктор філософських наук, професор; **Максименко С.Д.**, доктор психологічних наук, професор, академік АПН України; **Мороз Л.З.**, доктор філологічних наук; **Мурза В.П.**, доктор біологічних наук, професор; **Надольний І.Ф.**, доктор філософських наук, професор; **Нікітіна М.І.**, доктор педагогічних наук, професор; **Петренко А.І.**, доктор технічних наук, професор; **Статюха Г.О.**, доктор технічних наук, професор; **Тарасенко В.П.**, доктор технічних наук, професор; **Трофимов Ю.Л.**, чл.-кор. АПН України, доктор психологічних наук, професор.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Євтух М.Б., академік АПН України, доктор педагогічних наук, професор;
Лутай В.С., доктор філософських наук, професор;
М.І.Томчук, доктор психологічних наук, професор.

Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими
А 43 потребами: наукових праць/ За заг. ред. П.М. Таланчука, Г.В. Онкович. — К., Університет "Україна", 2002. — 339 с.
ISBN 966-7979-05-09

У збірнику вміщено статті та наукові повідомлення з актуальних проблем виховання та навчання людей з особливими потребами — інвалідів. Розрахований на науковців, викладачів, співробітників служб соціальної допомоги, а також для всіх, хто причетний до надання освітніх послуг людям з особливими потребами.

ББК 74.58

© ВМУРол, 2002
© Інститут вищої освіти АПН України, 2002
© Інститут спеціальної педагогіки АПН України, 2002

ISBN 966-7979-05-09

Заходи та підходи, спрямовані на розвиток дітей, мають розглядатись як природничо-наукова основа спеціального навчання. При цьому береться до уваги той факт, що при добре організованому навчанні розвиток дитини як процес набуває корегувального значення.

Розробка стандартів навчання дітей з особливими потребами нерозривно пов'язана з визначенням їхніх можливостей до навчання, із здатністю набувати знання і самостійно користуватися ними, тобто із наукованістю. Від правильності визначення цих можливостей зрештою залежить і реалізація розроблених стандартів. Отже, вихідними при розробці стандартів навчально-виховного процесу в цілому (термін початку навчання, його тривалість, перелік предметів, що становлять зміст навчання, їх конкретний зміст) мають визначатися можливості опанування програми більшістю дітей тієї категорії, для якої організована конкретна спеціальна школа. При цьому роль діагностування (як первинне, так і етапне) має винятково важливе значення, оскільки лише за умови визначення точного потенціалу дитини можливе адекватне планування навчально-реабілітаційної роботи з нею.

С.В. ШЕЙКО,

**к.філос.н., проф., проректор з наукової роботи
Університет "Україна" (м. Полтава)**

Т.М. ТИЩЕНКО,

**к.пед.н., доц. кафедри соціально-гуманітарних
дисциплін, Університет "Україна" (м. Полтава)**

Філософські засади інноваційних освітніх технологій

Сучасна економіко-соціологічна думка засвідчує факт завершення епох "індустріального", "постіндустріального", "суто інформаційного" розвитку суспільств. За умов здійснення демократичних перетворень формується якісно нова епоха соціального розвитку, яка ґрунтується на різноманітних системах знання та освіти, — "суспільство освічених". За допомогою сучасних систем знання зароджується новий світовий лад, в якому зміст освіти у поліваріантних формах виразу постійно збільшується, ускладнюється і стає, безперечно, загальною основою та керівним принципом життєдіяльності людини, суспільства в цілому.

Людство розбудовує систему соціально-економічних відносин на основі знання та його духовно-теоретичних форм осягнення — культури освіти. Знання та освіта є універсальними, антропологічними властивостями особи. Практика демократичних реформ кінця ХХ ст. засвідчує той факт, що маса суспільних вартостей збільшується завдяки широкому розповсюдженню

знань та освіти — антропоцентричних принципів буття. Теперішнє і майбутнє суспільство “освічених” ґрунтуються на творчому, вивільненому потенціалі життєдіяльності особи. Безсумнівно, суспільство “освічених” потребує якісно нової філософії освіти, яка має відповісти на складні морально-етичні та політичні проблеми щодо певної його невизначеності та неупорядкованості.

Процес соціалізації особистості не може відбуватися без творчості як системоутворюючої його складової. Одним із продуктів цього феномена є розвиток філософії освіти як актуального напрямку осмислення освітніх процесів. Нині стало очевидним, що ця наука має право на існування і розвиток. Об’єктом філософії освіти є дослідження загальних філософських методологічних принципів, світоглядних положень та їх застосування до теоретичного аналізу навчально-виховного процесу. Предметом освітньої сфери філософського знання є внутрішнє усвідомлення закономірностей існування світоглядно-пізнавальних принципів як необхідних підстав розвитку педагогічної теорії і практики. Тому філософія освіти поєднує в собі елементи емпіризму і раціоналізму, сенсуалізму й інтуїтивізму, прагматизму й ірраціоналізму, а також монізму і плюралізму. Результатом філософського пізнання є не просто логічна істина, а всезагальна мудрість, в якій логічне, раціональне має відносний характер, а визначальним є різноманітні форми духовного освоєння буття. До них відносяться інтуїтивні, ірраціонально-вольові, внутрішньо-екзистенційні засоби пізнання, а також така духовна форма, як віра. Тому філософія освіти лише в певному відношенні є науковою дисципліною, в інших про-явах вона є вагомою частиною духовної культури людства.

Констатуючи існування даної галузі знання, усвідомлюємо, що попереду лежить тривалий шлях становлення поняттєвого апарату досліджень, адже в освіті й досі спостерігається невизначеність, навіть плутанина в поняттях, множинність і суперечність у їх визначеннях. Здебільшого це пояснюється тим, що вони відображають сутність складних і специфічних явищ. На жаль, використання іншомовних термінів не рятує: сформувати майбутню національну еліту України мовою іншого народу — абсурд [7, 8]. Справді, цілий ряд наукових публікацій, наприклад, відображає недостатнє розуміння грецького слова “парадигма” в контексті нашого освітнього простору або ототожнює його з “концепцією”, “технологією” тощо [див. 2, 19].

Крім того, дослідження в галузі філософії освіти мають допомогти теоретикам педагогіки у розкритті сучасного значення та антропоцентричного змісту освітніх ціннісних орієнтирів. Для прикладу розглянемо взаємозв’язок понять “громадянськість” і “технологічність”. До недавня посилення уваги до технологічного аспекту педагогічного процесу пов’язували з техногенними проблемами у суспільстві. Досліджуючи шляхи досягнення мети виховання у сучасному суспільстві — формування громадянина незалежної держави — методологи констатували, що рівень громадянськості вимірюється через таку цінність у житті людини, якою є

дієвість у позитивному розумінні. Відтак постало питання вивчення і розкриття сутності даного поняття, яке може бути вивчене через дослідження кожної ланки діяльності, тобто через технологічний опис динаміки. Таким чином, гуманістична вимога розкриття цінності кожної особистості базується на використанні технологічного підходу.

Наведемо ще один приклад невизначеності понять. У багатьох публікаціях ідентифікуються "новаторство" й "інноваційна діяльність". В енциклопедичних словниках немає точного визначення даних понять. Наприклад, „новаторство" трактується як рух, який підвищує ефективність виробництва. Таке визначення вже не може задовольнити нинішні освітні потреби. Деяку ясність вносить філософський словник за редакцією І.Т. Фролова: нове тлумачиться як "принципово нові функції, що спрямовані на суспільний прогрес і збагачують діалектику загальнолюдського". Отже, важливість цього аспекту досліджень даного напрямку незаперечна.

Поняття "педагогічна технологія" має свою історію і мозаїку концептуальних значень. Воно вживається: як технічні засоби навчання, системний аналіз, система освіти (В.І. Боголюбов); педагогічна система (В.П. Безпалько); сукупність психологічних установок, методичний інструментарій (Б.Т. Ліхачов); наука про розвиток, освіту, виховання школярів (вінницька школа); функціонально-операційний механізм, педагогічна інструментовка (Н.Є. Щуркова); комплекс, який включає мету, її реалізацію, засоби, людей, результати, діагностику (американські дослідження). Є спроби опису ознак технологій: наявність компонентного складу, структурність; багаторівневність; наявність системоутворюючого компонента; обумовленість дії технології властивостями її структури; неможливість звести її властивості до простої суми властивостей її компонентів тощо. Проведено цікаві дослідження зі створення порівняльних характеристик технологій у різних видах цивілізацій: аграрній, індустріальній, постіндустріальній. Описані ключові ознаки традиційної технології освіти та більш прогресивної — майбутньої.

Наведені приклади свідчать про велику строкатість та розпорошеність у вивченні проблеми технологізації педагогічного процесу. Методологічну цінність дослідженням надасть розробка таких філософських напрямів розгляду проблеми: системний підхід у дослідженні педагогічних технологій, сутність технологічної творчості, значення технологічності для розвитку культуротворчої освіти, гносеологічні аспекти педагогічних технологій.

Загальними характеристиками системних досліджень є такі: цілісність як упорядкованість внутрішньої структури, узгодженість її елементів, стійкість зв'язків та спадковість функціонування (В.А. Семіченко); структурність як вияв зв'язків із середовищем; ієрархічність як підпорядкованість підсистем; множинність, багатоваріантність її відображення (О.Г. Асмолов). Вивчення будь-якої системи має передумовою: виділення системоутворюючої основи, яка поєднує відносно однорідні елементи; встановлення характеру зв'язків між цими елементами; позначення більш широкої системи, до якої входить дана конкретна система. Найважливіші філософські поняття про

співвідношення частини і цілого, загального і конкретного, причини і наслідку знаходять свій вияв у теорії систем, дають змогу визначити, проаналізувати й оцінити реально існуючі протиріччя.

Система — це утворення взаємопов'язаних елементів, які являють собою стійку єдність, цілісність, яка володіє інтегративними властивостями і закономірностями. Загальнофілософське розуміння цілісності трактується як внутрішня єдність, відносна автономність, незалежність явища від середовища. Стандартні вимоги до системи є цілком придатними до застосування у дослідженні педагогічної технології: чіткість кінцевого результату, узгодженість компонентів, завершеність кожної ланки, взаємоузгодженість і відповідність ланок, загальність, відкритість, повнота, стійкість, прозорість функцій, взаємоузгодженість чуттєвих і раціональних чинників системи. Отже, системний підхід до вивчення педагогічної технології є виправданим і лежить в основі організації досліджень.

Наступною філософською засадою досліджень педагогічних технологій є феномен творчості як запорука появи і розвитку педагогічних технологій. Доведено, що людині притаманно прагнути до нового, в цьому рухові вона реалізує себе як фізіологічне, психічне, соціальне явище. Важливою умовою творчості, за визначенням багатьох дослідників, є гострота відчуття нового, здатність знаходити і порушувати проблеми, критичність і сміливість мислення, здатність погоджуватися з правотою інших.

Методологічним положенням є визнання діяльнісної природи творчої активності особи. Активність і саморегуляція є передумовами діяльності. Бо без неї нема творчості. Тому людська діяльність розглядається як умова для виникнення і культивування творчості.

Але для перетворення такої активності в особливу якість особи необхідні особливі умови. Першою з них є людська праця, яка, так само як і творчість, є умовою життя людини. Будучи її продуктом і змістом, праця є основою творчості особи. Іншою її умовою є свідомість людини. Вона, як і праця, обумовлена життєдіяльністю людини, нею і формується. Усвідомити — значить подолати складний ланцюг перетворень. Цей творчий процес починається з вивчення функціональних особливостей об'єкта. Серед них виділяються пріоритетні, найактуальніші. Наступним кроком усвідомлення сутності є узагальнене моделювання досконалої форми об'єкта. На тлі віднайдені моделі відбуваються різні види трансформаційних операцій. Адже модель дає змогу побачити суттєві відмінності явища чи предмета і полегшує проектування перетворень з метою його поліпшення. Кінцевим етапом процесу усвідомлення є сходження на концептуальний рівень. Здатність до абстрактного вербального мислення дає змогу людині викласти своє розуміння навколишнього світу у вигляді стрункої системи поглядів. Адже потяг до пізнання — це найсильніша потреба мислячої людини. Людина пізнає себе, дивлячись на інших людей.

Виходячи з того, що людина — істота соціальна, можна стверджувати, що спілкування є третьою умовою її творчого існування. У процесі

спілкування відбувається обмін результатами діяльності, інформацією, почуттями. За словами К. Маркса, за допомогою спілкування люди навчаються бути людьми. Саме спілкування стимулює нове, тому воно є специфічною формою творчості.

Таким чином, невід'ємною частиною технології є творчість. Вона спонукає до критичності у побудові кожної ланки, пошуку оптимальних рішень, відбору найефективніших прийомів. Творчий підхід зумовлює постійне вдосконалення можливих варіантів, періодичний перегляд і розуміння їх актуальності.

Постійний творчий рух зумовлений розвитком світових та національних культурних цінностей. Тому заслуговує на увагу розгляд ще однієї філософської засади інноваційних освітніх технологій — їх взаємозв'язок із загальним культуротворчим процесом. Розглядаючи інноваційну діяльність як процес використання відомих елементів у нових умовах, слід підкреслити особливу важливість його технологічності. Освіта — це загальнолюдський феномен, який визначає буття індивіда в культурі. Повноцінне буття і зростання самосвідомості особистості залежить від якості процесів світосприймання, здатності до національної рефлексії, самотворення. Технологія культуротворчих процесів базується на філософській культурі педагогічної діяльності. Саме філософська культура зумовлює світоглядну основу розвитку особистості, її соціально-гуманістичну спрямованість. Отже, реалізація культуротворчої функції освіти полягає у розробці технології процесу прилучення особистості до загальнолюдських цінностей, тобто передача і відтворення самого типу мислення і світосприйняття, стилю мовлення, спілкування, духовних цінностей нації, її історичного і морального самоосмислення, традицій і вірувань.

Слід, до речі, зауважити, що часто педагогіку зіставляють із комплексним гуманітарним знанням про освіту. Це є, на наш погляд, недооцінкою технологічності педагогічної освіти. Освіта — самостійна галузь професійного знання, особлива сфера гуманітарної соціокультурної практики, яка забезпечує якість суспільної і особистісної самосвідомості, сучасний рівень виробництва. Справді, головним завданням сфери освіти є створення умов для формування цілісної свідомості особистості, саме гуманітарної за своєю сутністю у всіх сферах її діяльності. З філософського погляду освіта не може не бути гуманітарною, але на сучасному рівні розвитку суспільства це усвідомлюється далеко не всіма його членами (Ю.М. Афанасьєв). Гносеологічними основами інноваційних процесів української освіти є: тенденції творчого перетворення освітньої галузі, протиріччя прогресивного характеру, основні риси сучасної інноваційної діяльності.

Сферою справжнього буття і поведінки людини визнана свобода. Вона має обов'язковою передумовою розуміння і вибір. Сучасне суспільство надало освітянам можливість звільнитися від штампів, стереотипів, тобто стверджувати творчий спосіб життєдіяльності [3, 42]. У зв'язку з цим уже викристалізуються певні напрямки перетворюючої інноваційної діяльності.

Серед тенденцій оновлення та розвитку освітньої галузі назвемо такі: прагнення членів суспільства до безперервної освіти; зростання кількості вчителів, які бажають працювати у школах нового типу; збільшення кількості батьків, які бажають навчати дітей у закладах нового типу; перетворення багатьох нетрадиційних методів і форм педагогічної діяльності у традиційні; створення банку даних педагогічних новацій; пошук методик організації навчання дітей з особливими потребами; зростання кількості вчителів і батьків, занепокоєних майбутнім вітчизняної освіти тощо.

Досліджуючи процеси використання інновацій у навчально-виховному процесі, вчені визначили кілька його етапів: пошук і адаптація інновації, вивчення створеного, оцінка його експертами, впровадження в практику та освоєння, подальший розвиток предмета інновації (М.С. Бургін та ін.). Функціонування цих тенденцій пов'язане в першу чергу з існуванням багатьох протиріч, серед яких найзначніші:

1) між старим і новим, тобто між соціальною необхідністю докорінного підвищення рівня підготовки молодого покоління та нинішнім рівнем педагогічної науки і системи освіти;

2) між постійно зростаючим обсягом необхідних спеціалісту знань і умінь, уявлень і орієнтацій та обмеженими в освітніх системах можливостями для опанування ними;

3) між зростаючим обсягом наукових знань і реальними можливостями навчальних закладів щодо включення їх у зміст освіти тощо.

На шляхах розвитку педагогічної науки було чимало намагань виробити інноваційні процеси. Але без необхідного методологічного обґрунтування вони залишалися справами. Однак змістовна їх сторона приваблює і певним чином відображає сутність інноваційних процесів. Наприклад, закон необоротної дестабілізації педагогічного середовища, який означає обов'язковість внесення деструктивних змін у соціально-педагогічне середовище, в якому він здійснюється; закони стереотипізації педагогічних інновацій та циклового їх повторення; закон успіху в інноваційних процесах (Н.Р. Юсуфбекова, І.Ф. Кривонос). У подальших пошуках необхідного, стійкого, внутрішнього, суттєвого (тобто закономірного) зв'язків слід, очевидно, розглянути явище технологічності, необхідне для конкретного інноваційного процесу, включаючи спеціальні потреби у житті. Специфіка інноваційної діяльності зумовлена соціальними механізмами творчості. Вони складаються з відносин, які утворюються взаємодією людей і виявляються у формі потреб, інтересів, цінностей, ідей, ідеалів та інших духовних утворень. Домогтися розквіту талантів та здібностей, які має в собі кожна людина, — ось що одночасно відповідає і фундаментально-гуманістичній місії освіти, і вимогам справедливості, якими повинна керуватися будь-яка освітня політика ("Всесвітня доповідь про людський розвиток").

Отже, серед головних рис інноваційної діяльності найважливішою є розвиваюча. Саме вона проявляється у прагненні суспільства до постійного оновлення діяльності, пошуку своєї течії в освітніх процесах, від-

найдення нетрадиційних форм організації навчальної діяльності. Вона пов'язує між собою оптимізацію, гуманізацію та гуманітаризацію в освіті (В.Ф. Паламарчук). Домінанта розвитку лежить в основі принципу модульності побудови навчально-виховного процесу, у пошуках нових форм контролю і оцінювання результатів навчання. Розвиваючий дух навчального закладу нового типу стимулює активність в освоєнні світу, пізнанні особистістю своєї значущості, шляхів досягнення досконалості. Вища освіта людей з особливими потребами є також результатом розвиваючих процесів в освіті. Адже саме утвердження здібностей, рухів, рис тощо уможливило здійснення мрій, досягнення певних рубежів, "відкриття другого дихання". Явище інтеграції традиційної педагогіки і спеціальних її розділів є наслідком гуманістичних процесів втілення в життя загальнолюдських ідеалів добра і милосердя.

Література:

1. *Афанасьев Ю.Н.* Может ли образование быть негуманитарным? // Вопросы философии. — 2000. — № 7. — С. 41.
2. *Буркова Л.* Технології в освіті // Рідна школа. — 2001. — Лютий. — С. 19.
3. *Клепиков О.І., Кучерявий І.Т.* Основи творчості особи: Навч. пос. — К.: Вища школа, 1996.
4. *Крупник С.А.* Методологические подходы к предмету педагогики // Педагогика. — 2000. — № 4. — С. 21-26.
5. *Тищенко Т.М., Слюсаренко Т.Г.* Реалізація принципу системності у навчальних закладах нового типу. // Педагогічна практика та філософія освіти: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. — Полтава. — 1997. — С.118-119.
6. *Шейко С.В.* Проблема визначення об'єкта і предмета філософії освіти // Педагогічна практика та філософія освіти. — Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. — Полтава. — 1997. — С. 128-130.
7. *Щербань П.* Про "елітарність" інтелекту у вищій школі // Рідна школа. — 2000. — Лютий. — С. 8.

М.Л. СМУЛЬСОН,
к.психол.н., ст. наук. співробітник,
Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України
(м. Київ)

Нові інформаційні технології у професійній підготовці студентів із особливими потребами

Сучасні комп'ютерні технології відіграють принципову роль у професіоналізації студентів з особливими потребами. Ми розглядаємо тут як мінімум три аспекти. Перший стосується того, що ком-

М.І. ТОМЧУК, М.В. ЯЦЮК. Особливості розвитку мотиваційної сфери особистості студентів з особливими потребами.	168
В.А. ХАРИТОНОВ. Можливості майєвтики у процесі навчання студентів	172
О.Л. ФЕОКТИСТОВА. Концептуальні засади створення навчальних програм для студентів з особливими потребами	173
РОЗДІЛ 3. Новітні технології навчання	179
В.П. ТАРАСЕНКО, Є.М. КОЦЮБА. Професійна комп'ютерна освіта людей з особливими проблемами	179
Л.В. ДАНИЛЮК. Інформаційні технології у навчанні студентів з особливими потребами	182
І.М. РОДИМЕНКО. Сучасна модель супроводу дітей з особливими потребами	184
С.В. ШЕЙКО, Т.М. ТИЩЕНКО. Філософські засади інноваційних освітніх технологій	187
М.Л. СМУЛЬСОН. Нові інформаційні технології у професійній підготовці студентів із особливими потребами	193
А.Г. ШЕВЦОВ. Новітні технології навчання в освіті студентів із фізичними вадами	195
О.Й. ЯНЦЕЛОВСЬКИЙ. Інформаційно-хвильова терапія в реабілітації хворих на остеохондроз	202
РОЗДІЛ 4. Удосконалення соціально-трудової реабілітації людей із особливими потребами	204
В.Ю. БОЙЧУК. Методи соціально-трудової реабілітації інвалідів (на прикладі державного підприємства "Інін")	204
Т.М. ГРЕБЕНЮК. Особливості соціальної адаптації інвалідів по зору в інтегрованих студентських групах	209
І.Г. ЄРМАКОВ. Життєтворчий потенціал реабілітаційної педагогіки	213
О.Д. ЖЕЛЕЗНИЙ, І.В. ОДНОВОРЧЕНКО. Форми і методи підвищення рівня фізичної активності студентів з особливими потребами	219
Н.М. ІВЧЕНКО. Школа волонтерів — школа життя (Організаційно-педагогічні умови підготовки волонтерів центрів соціальних служб для молоді до роботи з молодими інвалідами)	221
В.О. КУКСА. До проблем методологічного фізично-реабілітаційного забезпечення освіти	226